

30

Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja

■ Przypomnij sobie zasady obrad sejmu w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Sejm Wielki

Pod wpływem idei oświecenia i reform stanisławowskich wyrastało nowe, dobrze wykształcone, patriotycznie nastawione pokolenie. Rozumiało ono potrzebę reform głębszych niż dotychczasowe i oczekiwało sprzyjającej sytuacji międzynarodowej, która osłabiłaby sojusz państw zaborczych. Taki moment nadszedł pod koniec lat 80. XVIII wieku, gdy Rosja i Austria wypowiedziały wojnę Turcji, którą z kolei poparły Prusy. **Rosja, zaangażowana w wojnę z Turcją i skłócona z Prusami**, przez pewien czas nie była w stanie ingerować w sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej.

W tej sytuacji Stanisław August Poniatowski, zachęcony przez krąg dążących do reform polityków, postanowił jesienią 1788 roku zwołać do Warszawy **sejm**. Podobnie jak wcześniejsze sejmy reformatorskie sejm ten został **skonfederowany**, tzn. nie obowiązywało na nim liberum veto, a uchwały podejmowano większością głosów. Obrady trwały cztery lata, do roku 1792. Sejm ten bywa nazywany **Sejmem Czteroletnim** lub – ze względu na doniosłe zmiany, jakich dokonał w ustroju państwa – **Sejmem Wielkim**.

Na marszałka sejmu został wybrany Stanisław Małachowski, jeden z przywódców **stronnictwa reform**. Obejmowało ono niechętną Rosji, patriotycznie nastawioną i przenikniętą ideałami oświecenia część szlachty i magnatów. Ze stronnictwem tym sympatyzowały kręgi mieszczaństwa, które pragnęły uzyskać równoprawną wobec szlachty pozycję w państwie. Z pewnością otuchy dodały im wiadomości o rewolucyjnych przemianach we Francji po 1789 roku (zob. s. 156).

Również Stanisław August Poniatowski zdołał zgromadzić wokół siebie krąg osób pracujących nad

► **Stanisław Małachowski (1736–1809)**. Pochodził z rodziny magnackiej. Był głęboko oddany sprawie reformowania Rzeczypospolitej. Sprzeciwiał się liberum veto i współtworzył Konstytucję 3 maja.

■ Przypomnij, jaki rekwizyt charakteryzował marszałka sejmu Rzeczypospolitej.

reformami. Król, ostrożny jak zawsze, pragnął jednak przeprowadzić zmiany w sposób jak najmniej drażniący Rosję.

Przeciwnicy reformatorów, część magnatów i szlachty nawołujących do utrzymania dawnego ustroju, skupili się w tzw. **obozie hetmańskim** (nazwanym tak, ponieważ przewodzili mu dwaj hetmani – Seweryn Rzewuski i Ksawery Branicki). Dla obrony „złotej wolności” gotowi oni byli posłużyć się nawet pomocą państw ościennych.

Pierwsze reformy Sejmu Wielkiego zmierzały do podniesienia obronności państwa poprzez zwiększenie stanu armii z niecałych 20 tys. do 100 tys. żołnierzy. Aby było to możliwe, półtora roku później uchwalono wysoki podatek dochodowy, który miały płacić ze swoich majątków szlachta i duchowieństwo. Pieniądzy starczyło jednak na zmobilizowanie tylko około 50 tys. żołnierzy – kilkakrotnie mniej, niż liczyły z osobna armie pruska, austriacka i rosyjska.

WARTO WIEDZIEĆ

W dobie Sejmu Wielkiego w przeciwnych obozach znaleźli się politycy o podobnym pochodzeniu, ale zupełnie odmiennych poglądach. Ignacy Potocki, potomek magnackiej rodziny, wychowanek Collegium Nobilium, był przywódcą stronnictwa patriotycznego i współtwórcą Konstytucji 3 maja. Początkowo był przeciwnikiem ostrożnej polityki Stanisława Augusta wobec Rosji, z czasem zaczął współpracować z królem. Po II rozbiórce udał się na emigrację, potem brał aktywny udział w powstaniu kościuszkowskim.

Seweryn Rzewuski także wywodził się z magnackiego rodu. Zdecydowanie występował przeciw reformom. Wraz z innym przeciwnikiem Konstytucji 3 maja, Ksawerym Branickim, założył konfederację targowicką (zob. s. 188), która dała Rosji pretekst do II rozbioru Rzeczypospolitej. Po tym wydarzeniu, okryty hańbą, wyjechał z kraju. W czasie powstania kościuszkowskiego Rzewuski i Branicki zostali oskarżeni o zdradę i skazani na śmierć. Ponieważ żadnego z targowiczian nie było w kraju, egzekucję wykonano na... ich portretach (zob. s. 193).

▲ Ignacy Potocki.

▲ Seweryn Rzewuski.

▲ Ksawery Branicki.

Konstytucja 3 maja

Wkrótce rozpoczęto też prace nad gruntowną reformą ustroju Rzeczypospolitej. Jej zapowiedzią było zniesienie Rady Nieustającej (zob. s. 181). Oprócz stacjonujących na ziemiach Rzeczypospolitej wojsk rosyjskich Rada była narzędziem pozwalającym Katarzynie II ingerować w sprawy polskie. Poza tym ruszyły prace nad poprawą sytuacji mieszczaństwa w miastach królewskich. Wielkim orędownikiem tej ostatniej reformy był Hugo Kołłątaj.

Opracowano też projekt **ustawy zasadniczej**, czyli **konstytucji**. W jej przygotowaniu największą rolę odegrali Stanisław August, Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki i Hugo Kołłątaj. Z uchwaleniem konstytucji należało się jednak spieszyć. Wojna rosyjsko-turecka zbliżała się bowiem ku zwycięskiemu dla Rosji końcowi, a caryca Katarzyna II była

coraz bardziej zaniepokojona rozwojem wypadków w Rzeczypospolitej.

W tej sytuacji współpracujący ze sobą członkowie obozu reform zawiązali stronnictwo zwane **Zgromadzeniem Przyjaciół Konstytucji**. 3 maja 1791 roku, wykorzystując nieobecność w Warszawie licznej grupy posłów przeciwnych reformom, po ponad siedmiogodzinnej debacie, sejm uchwalił konstytucję, a wzruszony król ją zaprzysiągł ze słowami: „Przysięgłem Bogu i żałować tego nie będę”.

Ustawa zasadnicza z 3 maja 1791 roku była **pierwszą konstytucją uchwaloną w Europie i drugą na świecie**. O cztery lata wyprzedziła ją jedynie Konstytucja Stanów Zjednoczonych. Twórcy czerpali ze wzorów amerykańskich, a także brytyjskich oraz francuskich z okresu rewolucji. Olbrzymi wpływ na treść Konstytucji 3 maja wywarły niektóre idee

▲ **Uchwalenie Konstytucji 3 maja.** Hugo Kołłątaj tak pisał o tamtym dniu: „Od rana w dzień 3 maja napętniła izbę sejmowych obrad ciekawa publiczność. Na odgłos, iż konstytucja dnia tego podaną ma być sejmowi, biegł każdy dowiedzieć się, jaki jego i ojczyzny los będzie. Wchodzący na sesję król powitany został radosnym publiczności okrzykiem”.

oświecenia. Widoczne to było m.in. w zapisach mówiących o wprowadzeniu **trójpodziału władz** – na najwyższą ustawodawczą (sejm), wykonawczą (król i Straż Praw) i sędziowską (niezależne sądy). W ten sposób Rzeczpospolita stała się nowoczesną odmianą monarchii parlamentarnej – **monarchią konstytucyjną**.

Konstytucja majowa stanowiła olbrzymi krok naprzód w dziele reformy szlacheckiej Rzeczypospolitej. Jednakże nie była aż tak nowoczesna, jak konstytucje amerykańska z 1787 roku i francuska

◀ **Medal wybity w 1791 roku z okazji uchwalenia Konstytucji 3 maja.**

z września 1791 roku. Nie znosiła bowiem całkowicie tradycyjnego podziału społeczeństwa na mniej i bardziej uprzywilejowane stany. Jednak w opinii Rosji i Prus w sposób niebezpieczny dla ich interesów mogła wzmocnić Rzeczpospolitą. Z kolei przeciwnicy konstytucji w kraju byli oburzeni pogrzebaniem praw kardynalnych – podstaw „złotej wolności”.

Najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 maja

Zniesienie liberum veto i wprowadzenie głosowania na sejmach większością głosów.

Likwidacja wolnej elekcji i ustanowienie monarchii dziedzicznej; po śmierci Stanisława Augusta Poniatowskiego korona miała należeć do władców z dynastii saskiej.

Dwuizbowy sejm (senat, izba poselska) – najwyższą władzą ustawodawczą; na posłów wybierana tylko szlachta posiadająca majątki ziemskie.

Powołanie tzw. Straży Praw, czyli najwyższej władzy wykonawczej w państwie, złożonej z króla i odpowiedzialnych przed sejmem ministrów.

Niezależne sądy – władza sądownicza nie może być sprawowana ani przez wykonawczą, ani ustawodawczą.

Dopuszczenie mieszczan do urzędów w państwie i zezwolenie im na nabywanie majątków ziemskich (do tej pory było to zastrzeżone dla szlachty).

Obietnica wzięcia chłopów pod opiekę państwa i prawa.

TEKST ŹRÓDŁOWY

Preambuła [wstęp] Konstytucji 3 maja

Uznając, iż los nas wszystkich od ugruntowania i wydoskonalenia konstytucji narodowej jedynie zawisł, długim doświadczeniem poznawszy zadawnione rządu naszego wady, a chcąc korzystać z pory, w jakiej się Europa znajduje [...], wolni od hańbiących obcej przemocy nakazów, [...] dla ugruntowania

wolności, dla ocalenia Ojczyzny naszej i jej granic, z największą stałością ducha niniejszą konstytucję uchwalamy i tę całkowicie za świętą, za niewzruszoną deklarujemy.

Ustrój Polski w XVI–XVIII wieku,
oprac. W. Szczygielski, Warszawa 1960.

1. Wymień wskazane w tekście powody uchwalenia konstytucji.

ZAPAMIĘTAJ

- Ukoronowaniem reform okresu stanisławowskiego były reformy Sejmu Czteroletniego (1788–1792), zwanego też Sejmem Wielkim.
- Najważniejszym aktem uchwalonym podczas Sejmu Wielkiego (w 1791 roku) była Konstytucja 3 maja – pierwsza tego typu ustawa w Europie.
- Rzeczpospolita stała się monarchią konstytucyjną.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień stronnictwa, które zawiązały się na Sejmie Wielkim. Jakie cele sobie stawiały?
2. Wskaż dwa postanowienia Konstytucji 3 maja, które uważasz za najważniejsze. Uzasadnij swój wybór.
3. Wyjaśnij, dlaczego w dniu 3 maja Polacy obchodzą święto narodowe.